

19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Kadın Kıyafetinin Evrimi

Elifnur Atalay

Yüksek Lisans, Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

elftly@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5031-5444>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi	31.05.2021
Kabul Tarihi	07.06.2021
Yayın Tarihi	29.06.2021
Doi	10.52003/etut.2021.12

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

ETÜT, Sayı: 2, Haziran, 2021, Erzurum/TÜRKİYE

<https://dergi.erasurum.edu.tr/tarih>

The Evolution of Women's Dress in 19th Century Ottoman Istanbul

Elifnur Atalay

Master's Degree, Erzurum Technical University, Social Science Institute

elftly@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5031-5444>

ARTICLE INFORMATION

Article Types	Research Article
Received Date	31.05.2021
Accepted Date	07.06.2021
Date Published	29.06.2021
Doi	10.52003/etut.2021.12

Erzurum Technical University, Faculty of Letter, History Journal

ETUT, Issue: 2, June 2021, Erzurum/TURKEY

<https://dergi.erasurum.edu.tr/tarih>

19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda Kadın Kıyafetinin Evrimi*

Elifnur Atalay

*“Kıyafet bir maddi kültür
ögesi olmaktan öte, toplumsal
imgelerin değerleri ile gerçek
yaşamın normlarını buluşturur. Bu
gelenek ile değişim arasındaki
çatışmanın savaş alanıdır.”*

(Daniel Roche, Sıradan
Şeylerin Tarihi)

Öz

Toplumsal yapının temel parçalarından biri olan kadınlar, içinde yaşadıkları sosyal çevrenin değişim ve dönüşümünden doğal olarak etkilenmektedir. Bu değişim ve yenileşme sürecinin en açık bir şekilde kendisini gösterdiği yüzyıl kuşkusuz 19. yüzyıl olmuştur. Tanzimat Dönemi ile birlikte hız kazanan bu değişim ve yenileşme, sadece devletin işleyişi, bürokrasi ve yönetim anlayışı ile sınırlı kalmamış toplumsal yaşamda da kendisini göstermiştir. Toplumsal değişimin önemli bir yönünü Müslüman kadınların kıyafetlerinde izlemek mümkündür. 19. yüzyılda kadın kıyafetlerinde meydana gelen değişim incelenirken öne çıkan iki parça ferace ve peçe olmuştur. Çarşafın yerini alan renkli ve süslü feracelerin yanı sıra, adeta Müslüman kadınlarla özdeşleşmiş olan peçelerin ince bir tül halinde aksesuara dönüştürülmesi veya tamamen çıkarılması değişimin en dikkat çeken yönünü oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Osmanlı kadınlarının Tanzimat’tan sonra meydana gelen değişime nasıl ayak uydurdukları ve bu değişimden ne şekilde etkilendikleri anlatılırken aynı zamanda toplumun diğer unsurları tarafından eleştirilmeleri ve daha da önemlisi devlet tarafından değişimin önlenmeye çalışılması ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, kadın, kıyafet, Tanzimat Devri, 19. yüzyıl.

* Bu çalışma Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Kadın ve Kadının Sosyal Hayattaki Rolü* isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

The Evolution of Women's Dress in 19th Century Ottoman Istanbul

Abstract

Women, one of the fundamental parts of the social structure, are naturally affected by the change and transformation of the social environment in which they live. The century in which this process of change and innovation manifested itself most clearly was undoubtedly the 19th century. This change and innovation, which gained momentum with the Tanzimat Period, was not limited to the functioning of the state, bureaucracy and management, but also showed itself in social life. It is possible to observe an important aspect of social change in the clothes of Muslim women. When examining the change in women's clothing in the 19th century, two prominent pieces were the hijab and the veil. In addition to the colorful and ornate abayas that replace the chador, the most striking aspect of the change is the transformation of the veils, which are almost identified with Muslim women, into accessories in the form of thin tulle or their complete removal. In this study, it will be discussed how Ottoman women kept up with the change that took place after the Tanzimat and how they were affected by this change, while at the same time being criticized by other elements of the society and, more importantly, trying to prevent change by the state.

Keywords: Ottoman Empire, women, clothes, Tanzimat Era, 19th century.

Giriş

Geniş sınırlara sahip olan Osmanlı Devleti, bu sınırlar içerisinde birbirinden farklı din, kültür ve etnik unsurları barındırıyordu. Bu farklılıklar aynı zamanda tüm ülkede renkli bir kültürel yapının ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Bu kültürel yapının önemli bir parçasını oluşturan giyim-kuşam; bölgeden bölgeye, şehirden şehire, geleneksel, dinî ve millî giyim anlayışına göre değişkenlik göstermiş ve ortaya adeta bir giyim uygarlığı çıkmıştır.

Osmanlı toplumunda klasik dönemde giyim-kuşam, insanların toplumdaki statüsünü, gelir seviyesini, mesleğini ve bilhassa hangi dinden olduğunu gösterirdi. Giyilen elbisenin rengi, kumaşı, şekli kişinin toplumsal yaşantısındaki konumu ile

ilgili önemli bilgiler verirdi.¹ Klasik Osmanlı toplumunda din, sosyal hayat ve meslekler bazında cemaatlerin kendilerine özgü giyim-kuşam ve başlıklara sahip olmaları onlara belirli bir mensubiyet ve sosyal statü kazandırırdu.² Osmanlı toplumunun her bir vatandaşı giydiği giysilerle dünya görüşünü yansıtmıştır.

Türk kültürünün bir parçasını oluşturan giyim-kuşam, bir taraftan farklı kültür çevrelerinin etkisiyle değişime uğrarken öte yandan kendine has tarz ve üslubu ile kendisini gösterip hayranlık uyandırmaktadır. Bu durum 18. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul’u ziyaret eden Lady Montagu’nun mektuplarına da yansımıştır. İngiltere’nin İstanbul elçisinin eşi olan Lady Montagu, Lady Mar adlı kadına yazdığı mektupta Türk kıyafetlerini çok beğendiğini ve kendisi için de elbise aldığını ifade ederken şu satırları kaleme almıştır: *Gayet geniş bir şalvarım var, bu gayet ince, pembemsi kenarları sırmalı kumaştan yapılmış bir şalvar, terlikler sırma işlemeli beyaz deriden yapılmış. Şalvarın üstüne sarkan tül gömlek tamamen işlemeli. Gömleğin kolları, kolumun yarısına kadar iniyor ve çok geniş. Yakasını elmas bir düğme ilikliyor. Göğsün renk ve şekli gömlekten tamamen görünüyor. Entari ise sanki vücuda göre biçilmiş ceket. Bu elbiselerde düğmenin elmas veya inci olması gerekiyor. Kolları ise arkaya doğru genişliyor. Mintanım ise şalvarımın kumaşından, elbise vücuduma çok uygun. Uzunluğu ise ayaklarıma kadar. Elbisenin beline dört parmak genişliğinde bir kemer takılıyor.*³

Lady Montagu gibi İngiliz olan bir diğer kadın seyyah Julia Pardoe 1836’da İstanbul’a gelmiş ve dokuz ay kadar burada kalmıştır. Bu süre zarfında İstanbul’a dair çeşitli gözlemlerde bulunan Pardoe, bir kadın olması hasebiyle kadınlar ve kadınların giydiği kıyafetlere ilgi göstermiştir. Julia Pardoe, Osmanlı kadınlarının

¹ Şennur Sezer, Adnan Özyalçınar, *Bir Zamanların İstanbul’u*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2003, 53.

² Yasemin Avcı, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde ‘Otoriter Modernleşme’ ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *OTAM*, 21, 2007, s. 8.

³ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, çev. Aysel Kurtoğlu, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1979, 51-52.

kıyafetlerini şu şekilde tarif etmiştir: *Bütün kadınlar ince biyelerle süslenmiş ipek elbiselerin altına iç gömlekler giymişlerdi. Desenli pazenden yapılmış bol şalvarları ayak bileklerine kadar iniyordu; ayakları çıplaktı. Başparmaklarını ancak örten ufak sarı terlikleri ayaklarına geçiriyor ve entarilerini, yani yere değen elbiselerini arkadan sürükleyerek bunlarla çok rahat yürüyorlardı. Tek parça olan bu elbiseler, her iki yandan belden aşağı yırtmaçlı ve bele sarılan yün bir kumaşla birlikte giyiliyor, kıyafeti kışın kenarları kürklü, umumiyetle açık yeşil veya pembe bir dar yecele tamamlıyorlar.*⁴

Aynı yüzyılın sonunda eşinin işi nedeniyle İstanbul’a gelen ve neredeyse otuz yıl İstanbul’da kalan Alman Anna Grosser Rilke ise Müslüman Türk kadınlarını şu şekilde kaleme almıştır: *Önümüzden geçen Osmanlı kadınlarının kıyafetleri dikkat çekiciydi. Kara çarşaflara sarılmışlar ve tepeden turnağa örtülüydüler. Çarşaflarının kumaş kalitesinden gelir düzeylerini anlayabilirsiniz. Eğer Müslüman Türk kadını ipek kumaştan çarşaf giyiyorsa zengin, pamuklu çarşaf giyiyorsa fakirdir.*⁵

Tanzimat dönemi ile başlayan değişim ve yenileşme hareketi toplumda her ferdi etkilediği gibi kadınları da etkilemiştir. Bu etkilenmenin kişilerin düşüncelerine, yaşam standartlarına, giyim kuşamlarına yansıdığı görülmüştür. Kadınların sosyal hayatın içine dâhil olmaları eğitim alanında yapılan yeniliklerle başlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti’ndeki kadınlar yeni bir konuma ve çehreye sahip olmuşlardır.

Osmanlıda geleneksel kadın giyim kuşamında, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren batılı giyim-kuşam tarzının etkileri görülmeye başlamıştır. Yüzyılın son çeyreğinde ise Batılı tarzda giyim iyiden iyiye kendisini belli etmeye başlamıştı. Bu

⁴ Julia Pardore, *Sultanlar Şehri İstanbul*, çev. Banu Büyükkal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, 19-20.

⁵ Anna Grosser Rilke, *Avrupa Saraylarından Yıldız İstanbul’da Hoş Bir Sada*, çev. Deniz Banoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, 16.

değişim elbette aniden olmamıştır. Her yenilikte olduğu gibi kadın kıyafetlerinin değişim ve dönüşümü de belirli bir geçiş sürecine ihtiyaç duymuştur. Kadın kıyafetlerinin gelişim evresine bakıldığı zaman; klasik dönemde geleneksel yapıya sahip olan giyim kuşamın 19. yüzyılda geleneksel ve Batı sentezi ile harmanlandığı ve 19. yüzyılın sonunda ve sonrasında ise en azından belirli çevrelerde Batılılaşmanın başladığı görülmüştür. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı topraklarında, kadın giyim kuşamına Paris modası hâkim olmuştur. Kadın kıyafetlerindeki bu değişimin görülmesi açısından terzi defterlerindeki sipariş tutanakları büyük önem arz etmektedir. Nitekim 1854 tarihli bir terzi defterindeki siparişlere bakıldığı zaman giyim-kuşamın halen geleneksel formunu koruduğu fakat aksesuarların yavaş yavaş Avrupai bir havaya büründüğü anlaşılmaktadır.⁶

Tanzimat dönemi itibariyle kadınların gündelik yaşamının hemen hemen her alanında değişimlerin yaşandığı görülmüştür. Batıdan gelen bu değişim rüzgârıyla beraber kadınlar giyim kuşama daha fazla önem vermeye başlamışlardı. Avrupa'dan getirilen kumaşlardan dikilen kıyafetler ve bu kıyafetleri tamamlayan süsler, aksesuarlar sıklıkla kadınların üzerinde görünmeye başlamıştı.⁷ Bu değişimin hissedildiği dönemde İstanbul'a gelen Batılı ziyaretçiler kadınları iki şekilde tasvir etmektedir; birincisi, ince ve renkli peçeleriyle değişimi hissettiren kadınlar; ikincisi ise kapkara çarşafları içinde gözleri bile görünmeyen, yani değişimi yansıtmayan kadınlar.⁸

Kıyafetlerle gelen bu değişimle beraber İstanbul sokaklarında iki tür kadın tipi görülmeye başlanmıştır. Bunlardan ilki; bakımlı, gezmeyi seven, modayı takip eden “alafranga kadın”; ikincisi bunun tam zıttı olan “fedakâr kadın” denilebilir. Bu kadın

⁶ Hülya Tezcan, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Yılında Kadın Kıyafetlerinde Batılılaşma”, *Sanat Dünyamız*, 37, İstanbul 1988, s. 45-47.

⁷ Albay Kabacalı, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türkiye'nin 150 Yıllık Toplumsal Tarihi Kesitler*, Toprakbank Yayınları, İstanbul 1999, s. 135-136.

⁸ Fiğen Aydınğör, *Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamındaki Modernleşme*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2006, s. 33.

tiplmelerinden olan alafranga kadınlara yönelik dönemin birçok gazetelerinde tenkitlere yer verilmiş, kadınların hal ve hareketlerinden, giyim ve kuşamlarından, gündelik hayattaki yaşama şekillerinden rahatsızlık duyulduğu ifade edilmiştir.⁹

Tanzimat dönemi ile birlikte kadın dış giyiminin en önemli parçasını oluşturan feracelerde¹⁰ çeşitlilik artmaya başlamıştır. Feraceler renklenmeye başlamış, yaka şekilleri, modellere verilen şeritler değiştirilmiştir. Özünde sade bir görünüme sahip olan feraceler artık taş ve kurdelelerle şekillenmeye başlamıştır. Osmanlı topraklarında kadınlar, daha önceleri çoğunlukla çarşaf giymeyi tercih ediyorlardı. Fakat Tanzimat devrinde İstanbul'u ziyaret eden Mısırlı kadınlar ve Mısır'a gidip gelen devlet erkânının eşlerinin ve kızların Mısır'daki ferace modasını İstanbul'a getirdiği görülmüştür. Bu etkileşim sonucu payitahta feracelerle dönen hanımlar, payitahttaki diğer kadınları etkilemiş ve bu durum feracelerin yaygınlaşmasına sebep olmuştur.¹¹

Mısır'dan etkilenen Osmanlı kadınlarının arasında başlangıçta uzun yakalı göz alıcı feraceler moda iken daha sonra yaka kısmı fiyonkla tutturulmuş, etekleri dantelli kısa kollu rengârenk feraceler moda olmuştur. Bu feraceleri tamamlayan aksesuarlar ise dantel detaylı eldivenler, şemsiyeler ve yüksek hotozlardır.¹² 19. yüzyılda kadınların başlarına taktıkları hotozlardaki süs çeşitleri artmıştır. Hotozlardaki süsler incelendiğinde; ay yıldız, divanhane çivisi, kabak çiçeği, arı, kelebek ve çiçek motifi biçimindeki iğnelerin popüler olmaya başladığı

⁹ Aydınör, *Kadın Yaşamındaki Modernleşme*, s. 34.

¹⁰ Ferace: Osmanlı Devleti'nde Anadolu'da yaşayan kadınların çarşıdan önce sokakta giydikleri üstlüktür. Bu üstlük genellikle uzun kollu, yakasız, bol ve siyah renktedir (Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 247).

¹¹ Aydınör, *Kadın Yaşamındaki Modernleşme*, s. 50-51.

¹² Hotoz: kadınların süs için saçlarının üstüne taktıkları, çeşitli renk ve biçimde yapılmış küçük başlık. <https://www.tdk.gov.tr/>

görölmüştür.¹³ Bunun yanı sıra yüz için renkli peçe ve yaşmaklar, dışarı aksesuarı olarak da şemsiye kullanımı artmıştır.¹⁴

Kıyafetlerde yaşanan bu değişimi seyyahların notlarında da görmek mümkündür. Örneğin 1890’larda İstanbul’u ziyaret eden Francis Marion-Crawford Osmanlı kadınının kıyafetini şu şekilde ifade etmiştir: *Kadınlar evde bir parça yeşil ipekli veya benzeri bir şey taksalar da böyle şeyleri sokakta taktıkları ender, o da yaşmak veya feracenin altında gizlidir. Elbisenin üzerine giyilen şekilsiz giysi sokakta bütün kadınların boynundan aşağı, o hiç şaşmayan rugan ayakkabılarına kadar örter. Ama yaşmak artık on yıl önceki gibi değil ve yüzü örtmekten hemen hemen vazgeçilmiştir. Sultanın emirleri ne kadar sert ve keskin olsa da bu emirlere uyma konusunda en ufak bir çaba görölmüyor. Çoğu kez alnı öylesine örten ve çenenin altında toplanan ince beyaz bir tül kullanılıyor. Burnu da kapatan peçe bütünüyle yok olmuş yahut hanımlar onu ancak Kâğıthane’de ve Göksu’da veya kayıklar ile Haliç ve Boğaz’da halkın içine çıktıkları zaman kullanıyorlar. Eski moda peçenin kullanımdan kalkmasıyla Kostantiniye sokaklarında büyük bir hayal de yok olmuştur. O peçede gizemli bir şey vardı. O iki opak beyaz geniş bir bandın arasında, sadece kendi başlarına göröldüklerinde o karagözler öyle siyah, öylesine derin ve hülyalı bakardı ki... O günlerde her yaşmak, hayallerdeki güzelliği saklardı.*¹⁵

Osmanlı Devleti’nde kadının modernleşme sürecine bakıldığı zaman öne çıkan parçanın peçe olduğu görölmüştür. Yabancılar için Müslüman kadının tüm büyüğü peçe ile bağdaştırılmıştır. Peçesiz görülen kadınlar yadırganmıştır. Doğulu kadın denilince akla ilk gelen simgelerden olan peçe, modernleşme ile birlikte

¹³ Leyla Saz, *Haremin İç Yüzü*, Düzenleyen: Sadi Borak, Milliyet Yayınları, İstanbul,1974, s. 210-214.

¹⁴ Necdet Sakaoglu, “Osmanlı Giyim Kuşamı ve “Elbise-i Osmaniye””, *Tarih ve Toplum*, 7, Kasım 1887, s. 38-39.

¹⁵ Francis Marion -Crawford, *1890’larda İstanbul*, çev. Şeniz Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 16-17.

renklenmeye ve incelmeye başlamıştır.¹⁶ 1907 yılında İstanbul’a gelen Bulgar kadın seyyah Evgenia Mars Osmanlı kadınlarının sokak kıyafeti hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: *İstanbul’a geldikten sonra ilk dileğimiz, dillere destan Boğaziçi’nde dolaşmaktı. Bunun için vapura bindik. Vapurun harem bölümünde ilk gözüme çarpan şey Müslüman Osmanlı kadınları oldu. O kadar süslü ve renkli giyimleri vardı ki abartılı ve göz kamaştırıcıydı. Kıyafetleri dikkatimi çektiğinden dolayı Türk kadınlarını izlemeye başladım. Kadınların neredeyse hepsi istisnasız ipek ferace giymişti, ancak bu feraceler Bulgaristan’dan bildiğimiz feraceler değil. Alt kısımları zarif şekiller dikilmiş modern birer fistan bunlar. Belde fistanı iğneyle iliştilmiş aynı malzemeden dörtgen biçimli bir kumaş sırtta doğru uzatılarak başın yarısını ve bütün göğsü örtüyor. Yüzlerini ince ve genelde siyah bir duvakla (peçe) örtmüşlerdi. Niye birileri yarı kapalı, başkaları ise gayet sıkı kapalı diye sorduğumda, güzellerin korunmadıkları, çirkince ve yaşlıca olanların ise titizlikle kapandıkları söylenildi. Hanımların göğüs, kulak ve kollarında ise değerli taşlar ve altın takılar parlıyordu. Çoğunun iri siyah gözleri vardı. Ama bunların ferisi sönmüştü, çevreye cansız ve kayıtsız bakıyorlardı. Çehreleri ise genelde büyük ve esmerdi. Çirkin oldukları söylenemezdi, bilakis bazıları güzeldi ama bu tipik bir Türk kadın güzelliğiydi. Yüz hatlarında narinlik ve zarafet hak getire ...¹⁷*

19. yüzyılda Osmanlı kadın kıyafetleri incelendiğinde kadınların sokağa çıkarken kıyafetlerine gösterdikleri özenin aynısını ev içinde kullandıkları kıyafetlerde de gösterdikleri görülmektedir. Bu yüzyılın gündelik hayatını konu alan eserlere bakıldığında Osmanlı kadını evde; gömlek, şalvar üç veya dört etekli entari, muska şeklinde katlanan arkadan bağlanan şal kuşaklar, kenarları oya ve dantelli cepkenler tercih ederken, başörtüsü olarak ise kenarları oya işlemeli yemeniler

¹⁶ Selçuk Düğer, *Batılı Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı Kadını*, Kitap& Kafe Serüven Yayınları, İstanbul 2016, s. 108.

¹⁷ Evgenia Mars, *Abdülhamid İstanbul’da Bir Kadın Seyyah*, çev. Hüseyin Mevsim, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2019, s. 29-31.

kullanmıştır. Bu dönemde kadın kıyafetlerinin detayları incelendiğinde yeniliklere açık fakat genel hatlarıyla gelenekselliği sürdürmeye çalışan Osmanlı kadın profili karşımıza çıkmaktadır.¹⁸

Harem hayatını yakından görme fırsatını bulduğu için anlattıkları çok kıymetli olan Leyla Saz “Haremın İç Yüzü” adlı kitabında feracelerden söz ederken; “*Kadın feraceleri düz biçimli, kollarının ve bedeninin bol, yakası geniş ve uzun içi sandal denilen kumaştan küçük dallı ve benekli yumuşak düz beyaz astarlıdır.*” ifadesini kullanmıştır.¹⁹ Kadınlar ferace seçimi yaparken genellikle yaşlarına uygun ferace modellerini tercih etmişlerdir. Genç kadınlar feracelerinde dantel detayını, renk olarak pembe, leylak rengini tercih ederken orta yaştaki kadınlar ise ağır renkleri tercih etmiştir. Giyilen kıyafetlerin kumaşının kalitesi kadar renkleri de insanların toplumsal düzeyini belirlemektedir.

Seyyahların yazdıkları incelendiğinde, payitahttaki kadınların giyim kuşamları dışında Anadolu’daki kadınların giyimlerinden de bahsedildiği görülmüştür. Bu türden yazılar incelendiğinde Anadolu’da kadınlar genellikle siyah peçe takıyor ve “mahreme” adı verilen kareli basmadan yapılmış çarşaf lar giyiyorlardı.²⁰ Bu eserlerde Anadolu kadınının daha sade, geleneksel ve kapalı giyimine vurgu yapılmıştır.

Kırım Savaşı esnasında eşinin görevi nedeniyle İstanbul’da bulunan Lady Emilia Hornby İngiltere’ye gönderdiği çok sayıda mektupta gündelik hayata ilişkin bilgiler vermiştir. Bu mektuplarda bir yandan Kırım Savaşı’nın sebep olduğu siyasî atmosfer aktarılırken diğer yandan başta kadınlar olmak üzere İstanbul ve İstanbullulara ilişkin kıymetli bilgiler bulmak mümkündür. Bir kadın olarak Lady Hornby, gözlemediği ve tanıştığı kadınları dikkatle izlemiş, özellikle onların giyim

¹⁸ Saz, *Haremın İç Yüzü*, s. 214.

¹⁹ Saz, *Haremın İç Yüzü*, s. 152.

²⁰ Esra Egüz, “Üç İngiliz Kadın Seyyahın Gözüyle 19. Yüzyılda Türk Kadını”, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, Özel Sayı, 2, 2011, s. 756.

kuşamlarından çok etkilenmiştir. Bir mektubunda karşılaştığı kadınlarla ilgili şunları yazmıştır: *Söz konusu kadın genellikle, tavus tüylerinden yapılmış, iki tarafı da aynı olan bir yelpaze taşıyor. Hemen yanındaki kadının kıyafeti beyaz janjanlı uçuk somon renginde, daha sonraki kenarları altın sırmalı bir zümrüt yeşili, onun yanındaki ise güzel bir menekşe kıyafet giymiş, beyaz yaşmak bu renklerin tümüyle hoş bir tezat oluşturuyor.*²¹

Kadınların hangi millete mensup olduğu giydiği kıyafetlerden anlaşılmaktadır. Bu hususta Durand de Fontmagne, “*Şarkta bir kadının, hangi milletten olduğunu anlamak için yüzüne örtü örtüp örtmediğine bakmak yetiyor. Rumlar ile Frenklerin yüzleri açık, Yahudilerle, Ermenilerin yarısı örtülü, Türkler ise yalnızca gözlerini açıkta bırakıyor*” ifadelerini, kullanarak giyim kuşamın sosyal hayattaki etkisine dikkat çekmiştir.²²

Gelenek, görenek ve yenileşme arasındaki çatışma alanlarından birini oluşturan kıyafet, yeni bir değişim dönemine uyum sağlama çabasında olan Osmanlı toplumunda tartışma konusu olmuştur. Kadın kıyafetlerinin yeni bir görünüm kazanma süreci Tanzimat’tan sonra ortaya çıkmıştır. Kadın kıyafetlerindeki Batılılaşma emaresi tam olarak kadının moda kavramı ile tanışmasıyla başlamıştır. Kıyafetlerde en çok öne çıkan moda Fransız modası olmuşken 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra bütün bir Avrupa modası da buna dâhil olmuştur. Özellikle dergilerde yer alan Fransız modasının kıyafet modelleri Osmanlı kadınları tarafından örnek alınmıştır. Bu dergiler arasında en çok takip edilen Servet-i Fünûn’dur. Dergide Avrupalı kadın kıyafetlerinin çizimleri yapılmış ve “*Son Moda Elbiseler*” başlığında yayınlanmıştır.²³

²¹ Lady Emilia Hornby, *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*, çev. Kerem Işık, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 63.

²² Durand De Fontmogne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, çev. Celal Altuntaş, Tercüman Yayınları, İstanbul, s. 243.

²³ *Servet-i Fünûn*, “Arşidüşes Mari-Dorote”, 6 Ağustos 1896, 282, s. 6.

Servet-i Fünûn Dergisinde, Avrupa’daki tanınmış kadınların davetlerde giydikleri elbise modelleri tanıtılmıştır. Bu tanıtım yazılarında genel itibariyle hanımların balo, ziyafet ve davetlerde tercih edebilecekleri kıyafetler tarif edilmiş, dönemin popüler kadınlarının elbiseleri ise örnek olarak Osmanlı kadınlarına sunulmuştur. Dergide, “Moda” ve “Son Moda” başlığı altında 1896-1901 tarihleri arasında toplam 20 köşe yazısı kaleme alınmıştır. Bu yazıların ana teması incelendiğinde Avrupa’daki tuvalet ve abiye olarak adlandırılan gece kıyafetleri hakkında bilgi verildiği görülmüştür. Bu bilgiler yanında elbiselerin hangi kumaştan dikilebileceğinden de bahsedilmiştir. Ele alınan elbiselerin modelleri genellikle alt kısımları kabarık, etek uçları fırfır detaylı, üst kısmı ise göğüs dekoltesi ve kolları balon model şeklindedir.²⁴

Böylece 19. Yüzyılın sonu itibariyle moda dergilerini takip eden zengin Osmanlı kadınları, Avrupai elbise olan tuvalet benzer kıyafetleri Beyoğlu’ndaki terziyelerde diktirerek feracenin altına giymeye başlamıştı. Fakat kadınların Avrupai kıyafet giyme isteği yabancı seyyahlar tarafından alaycı bir şekilde kaleme alınırken dönemin mizah basını da bu hususta ağır eleştirilerde bulunmuştur.

Modernleşmenin kıyafetlere yansıması toplumun çeşitli kesimlerinde farklı şekillerde algılanmıştır. Bu değişim muhafazakârlar tarafından toplumun çözümlenmesine bağlı olarak yozlaşmanın başlaması olarak ifade edilirken, yenilikçi kesim ise bu durumu yeni toplumsal yapının sembolü olduğunu savunarak desteklemiştir. Böylece yeni tartışma konusu kadının toplumsal yaşam içindeki görünümü ve bunun İslamî esaslara uygun olup olmadığıdır. Muhafazakâr kesim, tesettürün bu tür tartışmalara konu olmaması gerektiğini, İslamî bir zorunluluk olduğunu ifade ederken; yenilikçi kesim ise tesettürün kadını toplumsal yaşamın dışına ittiğini, zaten erkek egemenliğinin olduğu bu toplumda kadını iyice görünmez

²⁴ *Servet-i Fünûn*, “Son Moda”, 15 Ekim 1896, 292, 12; *Servet-i Fünûn*, “Son Moda”, 31 Aralık 1896, 303, s. 13.

kıldığını belirtmiştir.²⁵ Kıyafet ve uygarlığı birbiriyle bağdaştıran kesime karşı Ahmet Mithat Efendi, kıyafet ve uygarlık ilişkileri hakkında şu ifadeyi kullanmıştır: “*Medeniyeti ve mürüvveti giyinip kuşanmak da aramamalıdır. Terbiye ve medeniyet insanların şahıslarındadır.*” Ahmet Mithat Efendi tesettür hakkında da yorumlarda bulunmuş ve tesettürün kadının özgürlüğüne engel olmayacağını belirtmiştir.²⁶

Kıyafet üzerine yapılan bu tartışmalar resmî belgelere de yansımıştır. Osmanlı Devleti geçmişten beri toplumsal düzeni sağlayabilmek, tebaası arasındaki sosyal ilişkileri belirlemek hem Müslüman hem de gayrimüslimlerin kıyafetlerini birbirinden ayırmak için belirli yasalar çıkararak düzenlemeler yapmıştır. Eskiden beri Müslüman kadınların giyim kuşamı ile ilgili kısıtlamalar yapılırken, bu durum Tanzimat döneminde büyük artış göstermiştir. Gerçi bu türden fermanlara daha önceki dönemlerde de rastlamak mümkündür. Lale Devri’nde, yani çok önemli toplumsal değişimlerin yaşandığı Sultan III. Ahmet döneminde, Sultan III. Selim (1789-1807), Sultan II. Mahmut (1808-1839) dönemlerinde Müslüman kadınların giyim kuşamları ile ilgili yapılan uyarıların ortak bir amacı vardır; Müslüman kadınların toplumsal ve İslamî kurallara aykırı bir biçimde dışarıda dolaşmalarına mâni olmak.²⁷

19. yüzyılda yayınlanan ilan-nâmeler de benzer konuları içermektedir. İlan-nâmeler, siyasal ve toplumsal hayatta daha çok kadınlara yönelik uyarı ve yasaklamaları içeren resmî yazılardır. Bu hususta önemli örneklerden biri Sultan Abdülmecid döneminde vuku bulmuştur. 1859 (1276) yılında çıkan ilan-nâmede giyim kuşamda aykırı gelişmelerin kabul edilmeyeceği, bu olumsuzlukların gelenek göreneklere aykırı olduğu ifade edildikten sonra yapılacaklar sıralanmıştır. İlan-

²⁵ Namık Sinan Turak, “Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetlerinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2013, 12, s. 106-107.

²⁶ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Milli Eğitim Bakanları Yayınları, İstanbul, 1991, s. 169-170.

²⁷ Avcı, “Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, s. 8.

nâmenin dikkat çeken giyim-kuşam kısmı şu şekildedir: *Binaenaleyh bundan böyle her kim olursa olsun sokağa çıkan kadınlar içerisi seçilmeyecek surette yaşmak tutup layığıyla örtülü bir halde bulunacaklardır ve arkalarına giyecekleri feraceleri çuhadan ve sair çuha cinsinden ve Ankara şalı ve sofundan ve bunlara mümasil şeylerden olacaktır ve sırma misüllü birtakım lüzumsuz ve masraflı şeyler ile tezyin olunmayacaktır ve sade çorap ile sokağa çıkılmayıp çedik ve buna mümasil edebane ayakkabı giyilecektir ve bir şey almak için çarşı ve pazara gittiklerinde dükkân ve mağazaların önünde durarak alacakları eşyayı alıp zinhar içeriye girilmeyecektir. Bu ilan-nâme uygulamaya sokulmamıştır. Çünkü bu yasaklar Sultan Abdülmecid'in meftun olduğu Serfiraz Hatun için de geçerli olacağından padişah ilan-nâmeyi engellemiştir.²⁸*

Sultan II. Abdülhamid döneminde de Osmanlı kadınının giyim kuşamı ile ilgili iradeler yayınlanmıştır. Bunlardan birinde Sultan II. Abdülhamid feraceyi yasaklamıştır. Feracenin yerine çarşaf getirilmiş daha sonra 1892 yılında çarşaf giymek de yasaklanmıştır. Çarşafın yasaklanmasındaki temel sebepler; Müslüman kadınların giydiği çarşafların Hristiyan kadınların matem elbiselerini andırması, çarşafın altında kimin olduğunun görülmemesi ve dönem itibarıyla tehlike arz ederek suikastlarda kullanılabileceğidir.²⁹ Bu dönemde giyim kuşamla ilgili çıkan bir diğer yasak ise Müslüman kadınların İslamî değerlere ve kurallara aykırı kıyafetlerle gezmelerine engel olma yönünde olmuştur. İlan edilen iradenin içeriği şu şekildedir: *Müslüman kadınların örtünmesi, İslam dininin önemli kurallarından biri olması sebebiyle eskiden beri giyinmekte oldukları ferace ve çarşafların bir süredir bazı Müslüman kadınlar tarafından moda adı altında tesettür kaidelerine aykırı bir şekilde çarşafı ince entari biçiminde kullanırken feraceler ise kolsuz ve*

²⁸ Cevdet Paşa, *Tezahir*, 2, Yay: Cavit Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 86.

²⁹ Dâhiliye Nezareti tarafından Şehremanetine gönderilen 5 Ramazan 1309 (3 Nisan 1892) tarihli tezkire, *BOA, Y. PRK. DH*, 5-33; Dâhiliye Nezaretinden Zaptiye Nezaretine ve Şehremanetine gönderilen 5 Ramazan 1309 (3 Nisan 1892) tarihli tezkire, *BOA, DH. MKT*, 1938-106.

münasebetsiz bir şekilde dikilmeye başlamıştır. Yaşmaklar ise gayet ince ve başa örtülen örtülerin saçları tamamen gösterecek şekilde bağlandığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan bazı genç kızların tesettür zamanı gelmiş olmasına rağmen açık ve İslami değerlere uygun olmayan kıyafetlerle gezdiği görülmüştür. Tespit edilen tüm bu durumlar İslamiyet'e yakışmayacak hareketlerdir. Bu durumun önüne geçilmesi için kadınlarımızın İslami vecizelere uygun giyinmelerine dair karar alınmıştır.³⁰

İrade, dönemin moda anlayışını ve örtü kavramının nasıl değiştiğine dair ehemmiyetli bilgiler barındırmıştır.

Sultan II. Abdülhamid döneminde kadınların kıyafetleriyle ilgili iradelerin özellikle çıkarıldığı dönem Ramazan ayı olmuştur. Bu iradeler de tembihnâme niteliğinde olmuştur. Ramazan ayında çıkarılan bir iradede tüm Müslümanların bu ayda ibadetle meşgul olduğundan dolayı yapılan ibadetlerin herhangi bir zeval görmemesi için kadınların sokaklarda açık saçık dolaşmamaları, Müslümanlık adabına aykırı harekette bulunmamaları ve bu hususta zaptiyelerin gerekli tedbirleri alması tembih edilmiştir.³¹

Yapılan denetlemeler sonucunda bir diğer yasaklama, Beyoğlu'nda Müslüman kadınların açık saçık ve iç gösteren kıyafetlerle gezdiklerinin tespit edilmesi üzerine olmuştur. Bunun üzerine Müslüman kadınların bu şekilde Beyoğlu sokaklarında gezmeleri yasaklanmıştır.³²

Giyim kuşamda yoğun bir tedbir ve yasağın yaşandığı Sultan II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da bulunan seyyah Müller Georgina Adelaide bu durumu,

³⁰ Meclis-i Mahsus-ı Vükela Mazbata suretinin 11 Kânunusani 1319 (24 Ocak 1904) tarihli tezkire ile padişaha arzı, *BOA. Y.MRZ. d.* 11954.

³¹ Yıldız Başkıtabet Dairesinden gönderilen 27 Şaban 1301 (22 Haziran 1884) tarihli tezkire. *BOA. Y. PRK. BŞK.* 8-71.

³² Mabeyn-i Hümayun Başkıtabetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen Şubat 1301 (Şubat 1886) tarihli tezkire, *BOA, İ. DH.* 979-77319.

“neredeyse her yıl yaşmakların daha kalın, feracelerin daha şekilsiz olması için yasalar çıkarılmaktadır” şeklinde ifade etmiştir.³³

Sultan II. Abdülhamid döneminde bu konu hakkındaki iradelerin artış göstermesinin temel nedeni; İslamiyet’e aykırı kıyafetlerin giyilmesi, kadınların özellikle çarşıda, Beyoğlu ve mesire alanlarında tesettür kurallarına uymamaları, yaşmak yerine sadece tül kullanmaları, açık at arabaları ile herkesin geçtiği mahallerde gezmeleri ve gece geç saatlere kadar dışarıda kalmalarıdır. Bu durum bir süre sonra gazetelerde yer alan uyarılara neden olmuştur. 19. yüzyılda kadın kıyafetlerindeki değişim yüzeysel bir değişmeden öteye gidememiştir. Kadınlar kıyafetlerini modernleştirmeye çalışırken bazen gülünç duruma da düşmüştür. Batılı seyyahlar bu durumu ifade ederken şark elbiselerinin Osmanlı kadınlarına daha çok yakıştığını, oysa Batılı elbiselerin üzerlerinde emanet gibi durduğunu belirtmişlerdir.

Sonuç

Osmanlı toplumunda kadın kıyafetlerinin değişimi sadece örtünme aracı olan dış giyimden değişiminden çok yaşam tarzının, sosyal statüsünün, toplumsal ve kültürel hayatın değişmesinin bir yansıması olmuştur. 19. yüzyıl içerisinde de bu yansıma açık seçik görülmektedir.

Bir simge olan kadın kıyafeti, 19. yüzyılda yönetim ve siyasi yaşamda Batı’nın örnek alınmasıyla beraber değişiklik göstermiştir. Osmanlı kadınları, Batılı kadınların giyim kuşamlarını kendilerine örnek almış, onlar gibi bir hayat tarzı ve giyim kuşam zevki benimsemişlerdir. Fakat bu yüzyılda kadın kıyafetlerindeki değişim yüzeysel kalmıştır. Buna rağmen kıyafetlere ilişkin hem toplumdan eleştiriler gelmiş hem de devlet sık sık uyarılarla değişimin önünü

³³ Müller Georgina Adelaide, *On Dokuzuncu Asır Biterken İstanbul’un Saltanatlı Günleri*, Çev. Hamdiye Betül Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010, 103.

almaya çalışmıştır. Değişimin yavaşlığı ve engellemelere rağmen kalıcı ve kökten bir değişim için zemin hazırlanmasında bir basamak olmuştur.

Osmanlı dönemi kadınlarının giyim kuşamı ile ilgili detaylara daha çok yabancı seyyahların kaynaklarından ulaşılmaktadır. Çünkü büyük bir heyecan içinde Osmanlı ülkesine gelen seyyahların bütün ayrıntıları not ettikleri görülmüştür.

Osmanlı Devleti’nde, kadın giysileri hakkında önemli bilgiler veren ve en fazla itibar gören kaynaklardan biri de “Terzi Defterleri”dir. Dönemsel değişikliklerin ve Batıyla olan etkileşimin ortaya çıkarılması açısından bu defterler önemli bir yere sahiptir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. DH), 5-33.*
- BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (DH. MKT), 1938-106.*
- BOA. Yıldız Maruzat Defterleri (Y.MRZ. d). 11954.*
- BOA. Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK), 8-71.*
- BOA. İrade-i Dahiliyye (İ.DH), 979-77319.*

Basılı Eserler

- Adelaide, Müller Georgina, *On Dokuzuncu Asır Biterken İstanbul’un Saltanatlı Günleri*, çev. Hamidiye Betül Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.
- Avcı, Yasemin, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde ‘Otoriter Modernleşme’ ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *OTAM*, 21, 2007, s. 1-18.
- Aydınör, Figen, *Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamındaki Modernleşme*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006.
- Cevdet Paşa, *Tezakir II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Crawford, Francis Marion, *1890’larda İstanbul*, çev. Şeniz Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

- Düğer, Selçuk, *Batılı Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı Kadını*, Kitap & Kafe Serüven Yayınları, İstanbul 2016.
- Egüz, Esra, “Üç İngiliz Kadın Seyyahın Gözüyle 19. Yüzyılda Türk Kadını”, *İstanbul Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi Özel Sayı*, 2, 2011, 753-767.
- Fontmagne, Durand De, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, çev. Celal Altuntaş, Tercüman Yayınları, İstanbul 1977.
- Grosser, Rilke, Anna, *Avrupa Saraylarından Yıldız İstanbul'da Hoş Bir Sada*, çev. Deniz Banoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Hornby, Lady Emilia, *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*, çev. Kerem Işık, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- <https://www.tdk.gov.tr/>.
- Kabacalı, Alpay, *Cumhuriyetin 75 Yılında Türkiye'nin 150 Yıllık Toplumsal Tarihi Kesitler*, Toprakbank Yayınları, İstanbul 1999.
- Mars, Evgenia, *Abdülhamid İstanbul'unda Bir Kadın Seyyah*, çev. Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019.
- Montagu, Lady, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, çev. Aysel Kurtoğlu, Tercüman Yayınları, İstanbul 1979.
- Okay, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Pardoe, Julia, *Sultanlar Şehri İstanbul*, çev. Banu Büyükkal, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.
- Sakaoğlu, Necdet, “Osmanlı Giyim Kuşamı ve “Elbise-i Osmaniye””, *Tarih ve Toplum*, S. 7, Kasım 1887, s. 36-41.
- Saz, Leyla, *Haremin İç Yüzü*, Haz. Sadi Borak, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.
- Servet-i Fünûn*, “Arşidüşes Mari-Dorote”, 6 Ağustos 1896, 282, s. 6.
- Servet-i Fünûn*, “Son Moda”, 15 Ekim 1896, 292, s. 12.
- Servet-i Fünûn*, “Son Moda”, 31 Aralık 1896, 303, s. 13.
- Sezer, Şennur ve Özyalçiner, Adnan, *İstanbul'un Taşı Toprağı Altın*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1995.
- Tezcan, Hülya, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Yılında Kadın Kıyafetlerinde Batılılaşma”, *Sanat Dünyamız*, 37, İstanbul 1988, s. 45-50.
- Turak, Namık Sinan, “Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetlerinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2013, 12, s. 106-107.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

EKLER

Hülya Tezcan, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yüzyılında Kadın Kıyafetlerinde Batılılaşma” adlı makalesinden alınmıştır.

Avrupa'dan getirilen kadın modeli örneği. Üzerindeki etiket, siparişi veren hanıma aittir.

Tuba Vural, Fatma Koç, Emine Koca , “Yabancı Kültürlerin Osmanlı Giyim Kuşamına Etkileri” adlı makalesinden alınmıştır.

Şehzadebaşı 1890

Kadın-erkek giysilerinde Batılı çizgiler

Hidiv Tefvik Paşanın ailesi ve Misafirleri 1891

Halkla İlişkiler ve Organizasyon Hizmetleri Moda isimli çalışmadan alınmıştır.

19. yüzyılda ferace modeli

19. yüzyılda giyim

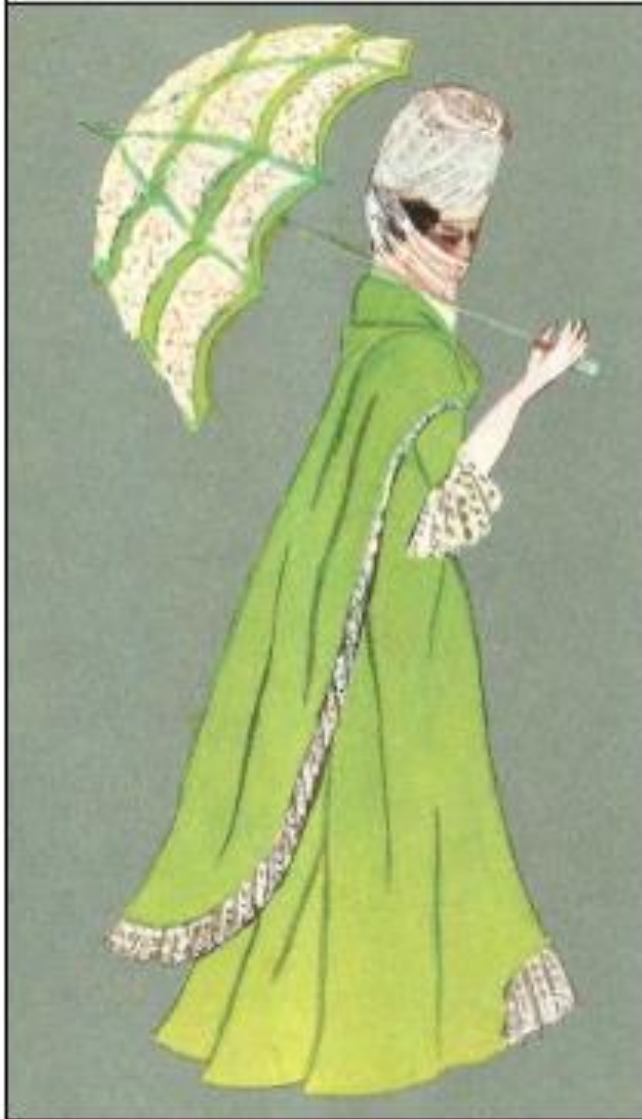

Gülşah Kızılkaya Savcı, *Batılılaşma Hareketlerinin Osmanlı Kadın Giysilerindeki Etkileri* adlı yüksek lisans çalışmasından alınmıştır.

19. yüzyıl sonu Osmanlı Kadın Kıyafeti

Fusun Bayer, *Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı*
(*Tanzimat'tan Meşrutiyete*) adlı yüksek lisans tezinden alınmıştır.
Feraceli ve Şemsiyeli Başkent Hanımı

Dört Pesli Entari

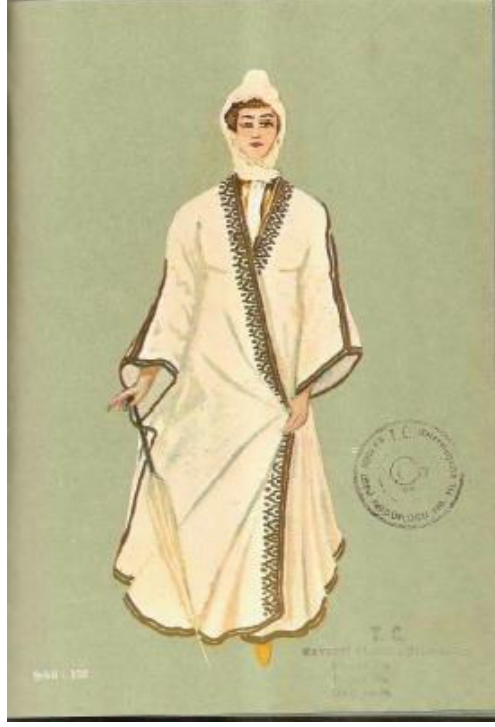
Üçetek

Hanımların Ev Giysilerinden Biri de Entari

Çarşafa Yeni Giren Kızlar Açık Renkli Çarşaf

(a) Göğüsten iğneyle tutturulan açık yakalı ferace

(b) Kısa kol dantel eldiven ve dantelli şemsiyeden oluşan bir sokak kıyafeti

Renkli Kaşmir Kumaştan bir Ferace ve Tepelik

İstanbulu Hanımın Sokak Kıyafeti

